

نکاتی برگرفته از حدیث ثقلین - آیت الله علی احمدی میانجی، عبدالحسین طالعی

علمی - ترویجی

فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه

سال هفدهم، شماره ۶۶ «ویژه قرآن و حدیث»، بهار ۱۳۹۹، ص ۳۶-۵۵

نکاتی برگرفته از حدیث ثقلین

آیت الله علی احمدی میانجی

ترجمه: عبدالحسین طالعی*

چکیده: در این گفتار که از کتاب «فی رحاب حدیث الثقلین و احادیث اثنی عشر» برگرفته شده است، نگارنده هشت نکته از حدیث ثقلین استفاده می کند؛ از جمله: سفارش امت به تکریم ثقلین قرآن و عترت به عنوان امانت های پیامبر، وجه تسمیه ثقلین، جدایی ناپذیری عترت از قرآن، تمسک توأمان به عترت و کتاب، خطاناپذیری ثقلین، تداوم ثقلین تا آخر عمر دنیا، وجوب پیروی از آنها و رجوع علمی به آنها. در این گفتار به روایات دانشمندان اهل تسنن و سخنان آنها در شرح حدیث ثقلین استناد شده است.

کلیدواژه ها: حدیث ثقلین؛ فی رحاب حدیث الثقلین و احادیث اثنی عشر (کتاب)؛ وجه تسمیه ثقلین؛ تمسک به ثقلین؛ پیروی از ثقلین؛ خطاناپذیری ثقلین؛ دانشمندان اهل تسنن و حدیث ثقلین؛ قرآن؛ خاندان پیامبر.

مقدمه

در باره آیت الله میرزا علی احمدی میانجی پیش از این سخن گفته‌ایم. (سفینه، شماره‌های ۱۳ و ۱۴) لذا نیازی به تکرار نیست.

اما گفتاری از ایشان که ترجمه آن در اینجا عرضه می‌شود، بخشی است از کتاب «فی رحاب حدیث الثقلین و احادیث اثنی عشر»، علی الاحمدی المیانجی، تحقیق: مجتبی فرجی، قم: دار الحدیث، ۱۴۳۳ ق. / ۱۳۹۱؛ الفصل السادس، ص ۸۵ تا ۱۰۵. مؤلف بزرگوار در قسم اول این کتاب - که مربوط به حدیث ثقلین است - نقل‌های مختلف این حدیث را، عمدتاً از منابع تسنن آورده است. سپس به تشریح هشت نکته برگرفته از حدیث با نقل‌های متنوع می‌پردازد، که این گفتار، ناظر به همان هشت نتیجه است.

مرحوم احمدی منبع بیشتر نقل‌های مورد استناد خود را بار دیگر در این فصل تکرار کرده تا سخنی بدون سند نگفته باشد. اندک مواردی که سند آن گفته نشده، مطالب یا احادیثی است که سند آن در صفحات پیشین ارائه شده است. نکته مهم اینکه گاهی مؤلف به نقل‌های مختلف یک عبارت استناد کرده، که در این صورت با علامت / مشخص شده است. امید است این گفتار دریچه‌ای دیگر بر نورافشانی وصیت جاودانه پیامبر رحمت به امتش بگشاید.

متن

از حدیث ثقلین نکاتی نتیجه می‌شود که به هشت نکته اشاره می‌کنیم.

نکته اول

پیامبر فرمود: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ يُّوشِكُ أَنْ يَأْتِيَ رَسُولُ رَبِّ / إِنِّ لَا أَظُنُّ أَنْ أَدْعَى فَأَجِيبُ / كَأَنِّي دَعِيتُ فَأَجِيبُ / يُّوشِكُ أَنْ أَقْبُضَ قَبْضاً سَرِيعاً فَيُنْطَلَقُ بِي»

حضرتش با این جمله، از نزدیک شدن رحلت خود خبر می‌دهد.

نکته دوم

پیامبر فرمود: «إني تارك». این جمله تأکید بر سفارش به ثقلین است، تأکید بر اینکه آنها در جایگاه نفس او و جانشین اویند، و اینکه آن دو، توأمان نایب حضرتش خواهند بود، و قائم مقام اویند، به مانند جانشینانش. این مضمون در بعضی از نصوص به چند لفظ رسیده است: «هما الخلیفتان بعدی / خلّفت فیکم الثقلین / الثقلین خلیفتین».

پس امت باید شأن این دو یادگار پیامبرشان را پاس دارند، همان گونه که باید حرمت رسول را در باب پیروی و گردن نهادن و بزرگداشت و تعظیم، پاس دارند. حسن بن محمد بن عبدالله طیبی (م ۷۴۳ ق.) در کتاب خود گوید:

«کلام پیامبر که فرمود: انی تارک فیکم، اشاره است به اینکه قرآن و عترت، توأماً به منزله دو جانشین رسول خدایند. رسول- همان گونه که پدری مهربان به فرزندان سفارش می‌کند- به امت سپرد که با آنها نیکو معاشرت کنند و آنها را بر خود مقدم دارند.» (الکاشف فی شرح المشکاة، مخطوط. بنگرید: خلاصة عبقات الانوار ج ۱ ص ۲۲۷، جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۳۶، تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۱۹۷، هامش سیر أعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۶۵)

به بیان دیگر، این دو، امانت‌هایی هستند که رسول خدا به امت سپرده و حفظ حرمت آنها و رعایت حق آنها را واجب دانسته است؛ چنانکه از نص حدیث بر می‌آید که هدایت گرفتن از آنها، تمسک به آنها و همراهی با آنها برای رهایی از گمراهی و وظیفه امت است.

بدین روی فرمود که از آنها سبقت مگیرید و به آنها چیزی میاموزید. گویی رسول خدا قرآن و عترت را در تمام مواردی که خودش آثار وجودی دارد، در جایگاه خود نشانده است، مانند هدایت و ولایت. پس تمام شؤونی را که پیامبر در

حال حیات خود دارد، دو یادگار او نیز پس از حضرتش دارند. لذا وقتی امت به آن دو پناه برد، از هلاکت نجات می‌یابد و دین، تا روز قیامت در امان از تحریف بر جای می‌ماند.

پیامبر در تأکید بر این مطلب فرمود: «يَسْأَلُهُمْ كَيْفَ خَلَّفُوا فِيهِمَا / إِنَّ اللَّهَ سَائِلُهُمْ كَيْفَ خَلَّفُوا فِيهِمَا» (بنگريد: تفسير فرات كوفي، ص ۶۰۵ ح ۷۶۳)؛ يعنى در آينده از امت در اين مورد بازخواست خواهد كرد.

نکته سوم

پیامبر آن دو را «ثَقْل» نامید. کتابهای لغت، «ثَقْل» - به دو حرکت - را به معنای توشه و احشام مسافر و هر چیزی که ارزشمند و نفیس باشد، می‌دانند. (تاج العروس ج ۱۴ ص ۸۵، لسان العرب ج ۱۱ ص ۸۵، القاموس المحيط ج ۳ ص ۳۴۲، مجمع البحرين ج ۱ ص ۳۱۵، الصحاح ج ۴ ص ۱۶۴۷، النهاية ج ۱ ص ۲۱۶)
زمخشری گوید:

«جنّ و انس را ثقلان نامیدند، بدین روی که ساکن زمین‌اند و گویی زمین را سنگین کرده‌اند. کتاب و عترت را نیز ثقلان نامیدند، از آن جهت که دین به سبب آنها صلاح می‌گیرد و تداوم می‌یابد، چنانکه دنیا به وجود ثقلین (جن و انس) تداوم می‌یابد.» (الفائق فی غریب الحدیث ج ۱ ص ۱۵۰)

ابن اثیر گوید:

«در حدیث آمده: انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی. پیامبر آنها را ثقلین نامید، زیرا تمسّک به آنها و عمل به آنها سنگین (ثقیل) است. نیز، هر چیز ارزشمند نفیس را ثقل می‌نامند. پس پیامبر آن دو یادگار خود را ثقلین نامید تا جایگاه والا و شأن برتر آنها را نشان دهد.» (النهاية، ج ۱، ص ۲۱۶)

بیانات دانشوران در مورد وجه تسمیه کتاب و عترت به ثقلین

در باره وجه تسمیه کتاب و عترت به ثقلین در بیانات دانشوران مطالبی می‌یابیم که می‌توان در چهار گروه دسته‌بندی کرد.

الف. کتاب و عترت، معدن علوم برتر و حقایق دینی و منبع اسرار نفسی و احکام الهی‌اند. گروهی از دانشوران چنین گفته‌اند، از جمله:

۱. نورالدین سمهودی گوید:

«نتیجه بحث در مورد ثقلین، این که قرآن عظیم و عترت پاک نهاد، معدن علوم دینی و اسرار و حکمت‌های نفسی شرعی و گنجهای دقائق آن و استخراج حقایق آن است. پیامبر آن دو را ثقلین نامید. تشویق پیامبر - طبق برخی از نقلهای حدیث - ما را به اقداد و تمسک به اهل بیت و تعلّم از آنها دلالت می‌کند». (جواهرالعقیدین، مخطوط)

۲. ولی الله بن حبیب الله انصاری لکهنوبی گوید:

«آن دو را ثقلین نامید، از آن روی که هر یک از آنها، معدن علوم دینی و مخزن اسرار حکمی و علمی و شرعی هستند». (بنگرید: جامع احادیث الشیعة، ج ۱ ص ۳۶)

۳. ابن حجر مکی گوید:

«پیامبر، قرآن و عترت خود را ثقلین نامید، زیرا ثقل یعنی هر چیز ارزشمند که باید در جایی محکم نگاهداری شود. و این دو چنین‌اند، زیرا هر دو معدن علوم لدنی و اسرار و حکمت‌های والا و احکام شرعی هستند. لذا پیامبر بر اقتدا و تمسک به آنها و تعلّم از آنها تأکید کرد. حضرتش فرمود: الحمد لله الذی جعل فینا الحکمة أهل البيت. برخی گفته‌اند: این دو یادگار را ثقلین نامید، بدان روی که وجوب رعایت حقوق آنها کاری سنگین است» (الصواعق المحرقة، ص ۱۳۱)

۴. میرزا محمد بدخشانی نیز پس از نقل حدیث ثقلین همین مضامین را باز می‌گوید. (بنگرید: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۳۷)

۵. احمد بن عبدالقادر عَجیلی نیز همین مطالب را در باره حدیث ثقلین می‌گوید.
(همان، ص ۳۷)

تمسک به این دو یادگار پیامبر، امت را از ضلالت نگاه می‌دارد و به حق راه می‌نماید. لازمه این مطلب آن است که آنها معدن علوم دینی و اسرار و حکمت‌های الهی باشند.

از سخنان این دانشوران بر می‌آید که هر یک از کتاب و عترت معدن علوم و اسرارند، به گونه‌ای که می‌توان به هر یک از آنها به طور مستقل تمسک جست، گرچه روا نیست و فرد یا جامعه را از گمراهی نگاه نمی‌دارد.

ولی حق این است که عترت از کتاب جدایی نمی‌پذیرد و علم عترت به کتاب منتهی می‌شود؛ چنانکه نمی‌توان فقط به کتاب اکتفا کرد، زیرا علوم قرآن نزد عترت است، آنان قرآن را تفسیر می‌کنند، و فقط آنها بر اساس علم قطعی در باره‌اش سخن می‌گویند نه دیگران. لذا تفکیک میان آن دو ممکن نیست. از سوی دیگر، سنت به شکل مکتوب نزد عترت است، به املاي پیامبر و خط امام علی (علیه السلام) در اختیار اهل بیت است.

لذا هیچ کس به علم کتاب و سنت نمی‌رسد، مگر از طریق اهل بیت.
ابن حجر گوید:

«در قرآن فرموده: واعتصموا بحبل الله جميعاً و لا تفرقوا. (آل عمران، ۱۰۳) ثعلبی در تفسیر این آیه از ابان بن تغلب آورده که جعفر بن محمد رضی الله عنه گوید: ما یمیم حبل الله که خداوند فرمود: واعتصموا بحبل الله جميعاً و لا تفرقوا. (تفسیر ثعلبی، ج ۳ ص ۱۶۳) جدش زین العابدین نیز آیه قرآن را خواند که می‌فرماید: یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و کونوا مع الصادقین. (توبه، ۱۱۹) آنگاه دعایی دراز دامن می‌خواند که ضمن آن، از خدای حکیم می‌خواست به درجه صادقان و درجات برتر برسد. این دعا، آزمونها و دشواری‌های

امت و مدعاهای اهل بدعت را که از پیشوایان دین و شجره نبویه جدایی گزیدند، در بر دارد. امام سجاد در همین کلام می‌افزاید: گروهی نیز در باره ما کوتاهی کردند، به آیات متشابه قرآن احتجاج می‌کنند، آنها را به اندیشه خود تأویل می‌کنند و اخبار مأثور را مورد اتهام قرار می‌دهند.

نیز امام سجاد علیه السلام فرمود: پس نسلهای بعدی این امت به چه کسی پناه آورند، در حالی که پرچمهای هدایت در این دین کهنه شده است و امت به این تفرقه و اختلاف افتاده است، به گونه ای که همدیگر را تکفیر می‌کنند؛ در حالی که خدای تعالی فرمود: و لا تكونوا كالذين تفرقوا و اختلفوا من بعد ما جائتهم البينات. (آل عمران، ۱۰۵) اینک کیست که برای ابلاغ حجت و تأویل حکم مورد اطمینان باشد، مگر اهل قرآن و پیروان امامان هدایت و چراغهای روشن در تاریکی؛ کسانی که خداوند به وسیله آنها بر مردم احتجاج کرده و آفریدگان را بدون حجت وانگذاشته است؟ آیا آنها را می‌شناسید یا می‌یابید مگر این که از شاخه‌های شجره مبارکه و بازماندگان دودمانی باشند که خداوند آلودگی را از آنها زدوده و آنها را به بهترین نحوه مطهر ساخته، از آفتها مبرا داشته و مودتشان را در کتاب واجب دانسته است؟» (الصواعق المحرقة، ص ۱۵۰ - ۱۵۱، نیز بنگرید: جامع احادیث الشیعه ج ۱ ص ۴۰)

قندوزی به نقل از مناقب، از عبدالله فرزند حسن مثنی روایت کرده که پدرش امام حسن مجتبی علیه السلام فرمود: روزی پیامبر خطبه‌ای خواند و ضمن آن فرمود:

«هان! گروه مردمان! مرا فرا خوانده اند و من پاسخ مثبت می‌گویم. من در میان شما دو یادگار بر جای می‌نهم: کتاب خدا و عترتم، خاندانم. اگر به آن دو تمسک جوید، گمراه نشوید. آن دو، از هم جدایی نمی‌پذیرند تا وقتی در کنار حوض بر من وارد شوند. اینک، از آنان فرا گیرید و به آنها چیزی نیاموزید، که از شما داناترند. زمین از آنها خالی نمی‌ماند که اگر خالی بماند، اهل خود را فرو می‌برد.

سپس فرمود: خدایا! زمین هرگز از حجتی بر آفریدگانت تهی نمی ماند، تا حجت تو باطل نشود و اولیای تو - پس از آنکه هدایتشان کردی - گمراه نشوند. آنان اندک شمارند، ولی نزد خداوند جایگاه بلند دارند. من از خدای تبارک و تعالی خواسته‌ام که علم و حکمت را در دودمانم و دودمان دودمانم قرار دهد، و به نسل من و نسل آنها تا روز قیامت بپردازد. این خواسته من به اجابت رسیده است». (بنایع المودة ج ۱ ص ۷۴ ح ۹. نیز بنگرید: کفایة الاثر ص ۱۶۵، بحار الانوار ج ۳۶ ص ۳۳۸ ح ۲۰۱)

ب. تمسک به قرآن و عترت، عمل به آموزه‌هایشان و پاسداشت حقوقشان بر مردم سنگین است، زیرا آنها به عبودیت و اخلاص در برابر خدای تعالی و مخالفت هوی و پیوستگی با عدل و احسان امر می‌کنند، چنانکه از فحشا و منکر و پیروی هوای نفس و شیطان و نیز از ستم و عدوان باز می‌دارند.

ابن اثیر گوید: «پیامبر آنها را ثقلین نامید، زیرا پیروی آنها و عمل به آموزه‌هایشان دشوار (ثقیل) است» (النهاية، ج ۱ ص ۲۱۶)

گروهی دیگر از دانشمندان علم لغت چنین گفته‌اند، مانند: ازهری در تہذیب اللغة (لسان العرب ج ۱۱ ص ۸۸)، ابن منظور (همان)، ابن خلفة مالکی در اکمال المعلم^۱، ابو عبدالله محمد بن محمد بن یوسف در مکمل اکمال الاکمال، زرقانی در شرح المواهب اللدنیة.

محمد مرتضی حسینی واسطی زبیدی حنفی در شرح این حدیث، از ثعلب - دانشور برجسته علم لغت - نقل می‌کند که گفت:

«پیامبر دو یادگار خود را ثقلین نامید، زیرا پیروی از آنها و عمل به آنها دشوار (ثقیل) است». (تاج العروس، ج ۱۴ ص ۸۵)

شبهه این عبارت را دیگر دانشوران در آثار خود آورده‌اند؛ از جمله: ابن اثیر (جامع

۱. محمد بن خلفه بن عمر آبی دشتانی مالکی، اهل تونس، منسوب به آبه، روستایی در آن دیار. کتاب «اکمال اکمال المعلم لفوائد کتاب مسلم» از اوست. (زرکلی، الاعلام، ج ۶ ص ۱۱۵)

الاصول ج ۱۰ ص ۱۰۳)^۱، سیوطی (الدرّ الثیر، ماده «ثقل»)^۲، دیلمی (فردوس الاخبار)، زرنندی (نظم درر السمطین ص ۲۳۲)، شریف جرجانی (حاشیة المشکاة)، شهاب الدین دولت آبادی (هدایة السعداء)، سمهودی (جواهر العقدين)، محمد طاهر قتنی (مجمع البحار)، میرزا مخدوم شریفی (النواقض علی الروافض)، ابن حجر (الصواعق المحرقة)، سخاوی (استحلاب ارتقاء الغرف)، مناوی (التیسیر بشرح الجامع الصغیر)، عزیزی (السراج المنیر)، طیبی (الکاشف)^۳.

سمهودی گوید: «گفته‌اند: پیامبر، این دو یادگار را ثقلین نامید، زیرا تمسک به آنها و عمل به آموزه‌هایشان و اهتمام به پاسداشت حرمتشان دشوار (ثقیل) است. نیز گفته‌اند: آیه «إنا سنلقى علیک قولاً ثقیلاً» (مزل، ۵) نیز به همین معنا است که اوامر و فرائض و نواهی خداوند، ادا نمی‌شود مگر با تکلیف این موارد سنگین». (جواهر العقدين، خطی، به نقل: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۳۸)

ج. کسانی که ثقلین را خوش نمی‌دارند، تحمل این دو یادگار بر آنها سنگین است.

د. عمل برای کسانی که به آنها تمسک کنند نیز سنگین است.

ملا علی قاری در شرح شفاء گوید:

«و أوصی بالثقلین بعده؛ کتاب الله تعالی^۴؛ کتاب را در اینجا می‌توان مجرور خواند که بدل از کلمه قبل از آن باشد. و نیز می‌توان به رفع و نصب خواند. و عترته؛ به کسر حرف اول، یعنی: نزدیکان و اهل بیتش. آن دو را ثقلین نامیده‌اند، به چند معنی: ۱. بر کسانی که آنها را خوش نمی‌دارند سنگین است؛ ۲. حقوق فراوانی بر امت دارند،

۱. ظاهراً در چاپ جدید، این حدیث را از کتاب انداخته‌اند.

۲. این کتاب تلخیص نهاییه ابن اثیر است.

۳. جملات اینان را، بنگرید: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۳۸ - ۳۹.

۴. عبارات عربی مطالب کتاب شفاء قاضی عیاض است و جملات فارسی شرح آن از قاری.

لذا سنگین اند؛ ۳. شأن و قدر والایی دارند. ۴. اخذ به آنها کاری سنگین است؛ ۵. در میزان عمل سنگین اند؛ ۶. آبادی دین به آنها است چنانکه دنیا به جنّ و انس سنگین می‌شود. و آنها نیز تقلین نامیده شده‌اند، که خداوند فرمود: (الرحمن، ۳۱): «سنفرغ لكم ايها الثقلان» (شرح الشفاء ج ۴ ص ۴۲۴. نیز بنگرید: جامع احادیث الشيعة ج ۱ ص ۳۹، نسیم الرياض ج ۳ ص ۴۰۹، الفائق فی غریب الحدیث ج ۱ ص ۱۵۰)

نکته چهارم

قرآن و عترت هر دو از خطا و لغزش و سهو، مصون هستند؛ از آلودگی و پلیدی و دروغ و باطل منزّه و مبراّیند. چند شاهد بر این معنی گواه است.

ثقل در لغت به معنای «شیء نفیس و نگاهداری شده» به کار رفته است. متن حدیث نیز چنین است و برخی از فقرات حدیث این معنی را تأیید می‌کند:

۱. ما إن تمسكتم به (/ ما إن أخذتم به / ما إن اعتصمتم به) لن تضلّوا بعدی (/ لن تضلّوا ابداً). این الفاظ به صراحت می‌رساند که هر دو مصون از گمراهی‌اند.
۲. کتاب الله جبل ممدود (/ کتاب الله فيه الهدى و النور / کتاب الله طرفه بيد الله و طرفه بأيديكم / سبب موصول من السماء إلى الأرض). این عبارت نیز شاهی دیگر است، زیرا بیان می‌دارد که قرآن کتاب الله است، هدایت و نور در آن است، رشته‌ای است کشیده که یک طرف آن به دست خدا است.

این عبارات همه دلالت دارند بر آن که محفوظ و مصون از باطل است.

۳. إنهما لن يفترقا (/ إنهما لن ينقضيا) حتی یردا علیّ الحوض. یعنی: کتاب از عترت جدا نمی‌شود، چون کتاب به بیان و تفسیر نیاز دارد. عترت نیز از کتاب جدا نمی‌شود، یعنی از افتراق از کتاب - به عمد یا سهو یا نسیان - در امان هستند.

۴. احتجاج خدا یا رسول خدا به این دو، در روز قیامت بر این مبنا پذیرفتنی است

که احتمال خلاف و خطا و لغزش از آن دو نفی شده است. حجت خداوند با این مبنا تمام می‌شود. این است که می‌بینیم پیامبر (به روایات مختلف حدیث) فرمود:

﴿و توشک أن تردوا على الحوض و أسألکم حين تلقونی عن ثقلی: کتاب الله و عترتی.

﴿إني سألکم حين تردون علی عن الثقلین.

﴿إن الله سألنی و سألکم فماذا أنتم قائلون؟

﴿إني سألکم عن الاثنین؛ عن القرآن عن عترتی.

﴿إن الله سألکم كيف خلّفتونی فی کتابه و أهل بیتی.

﴿إنکم مسؤولون عن الثقلین.

این عبارات مختلف همه این حقیقت را می‌رساند که خداوند، حجت را به این دو، بر همگان تمام کرده است.

تفتازانی گوید:

«شاید کسی بگوید که در قرآن فرموده: إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (احزاب، ۳۳)؛ و پیامبر فرموده: اِنِّي تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنِ اخَذْتُمْ بِهِ لَنْ تَضَلُّوا: کتاب الله و عترتی؛ و نیز فرموده: اَنَا تَارِكٌ فِيكُمْ ثَقْلَيْنِ: أَوَّلُهُمَا كِتَابُ اللَّهِ فِيهِ الْهُدَى وَ النُّورُ، فَخَذُوا بِكِتَابِ اللَّهِ وَ اسْتَمْسَكُوا بِهِ، وَ أَهْلُ بَيْتِي. أَذْكُرْكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي، أَذْكُرْكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي، أَذْكُرْكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي. این گونه جملات، برتری عترت پیامبر بر تمام جهانیان را می‌رساند.

گوییم: چنین است. زیرا عترت، علم و تقوا را با شرافت نسب یک‌جا دارند. می‌بینیم که پیامبر، آنها را در جهت رهانیدن امت از ضلالت (البته در صورت تمسک امت به آنها)، در کنار قرآن نشانده است. تمسک به کتاب معنی نمی‌یابد جز قبول آموزه‌های آن از جهت علم و هدایت. عترت نیز چنین است. لذا پیامبر فرمود: «من يَطَّأَ بِهِ عَمَلَهُ لَمْ يَسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ». (شرح المقاصد فی علم الکلام ج ۲ ص ۳۰۳. نیز بنگرید: اثبات الهداة، ج ۱ ص ۷۰۵ رقم ۱۲۹)

به چند نمونه بنگرید:

١ اخبار الرضا عليه السلام ج ١ ص ٥٢ ح ١٧؛ الاختصاص ص ٢٠٧؛ بحار الانوار ج ٣٦ ص ٢٤١ ح ٤٧^١

۳. در روایت ابوسعید: «تِسْعَةُ مِنْ صُلبِكَ أَيْمَةُ أَبِرَارٍ وَ التَّاسِعُ قَائِمُهُمْ.» (کفایۃ الاثر ص ۲۹)

۵. نقل ابوهریره. که مانند همین مضامین است. (اثبات الهداة ج ۱ ص ۵۸۱ ح ۵۰۴)

۶. حدیث سلمان را سلیمان قندوزی حنفی روایت کرده است. (بنایع الموده ج ۲ ص ۴۴)

۱. نیز بنگرید: اثبات الهداة ج ۱ ص ۵۷۷ و ۵۷۳ و ۵۷۴ و ۵۶۸ و ۵۷۸ و ۵۸۱ و ۵۸۳ و ۵۹۴ و ۶۰۴ و ۶۳۵ و ۶۴۳ و ۷۱۴ و ۷۳۴ و ۷۰۹ و ۶۹۹ و ۶۹۸ و ۶۷۳ و ۶۵۴ و ۶۵۰ و ۶۴۸ از نقل از منابع مختلف و طرق متعدد.

باب ۵۴ ح ۴۰؛ ج ۲ باب ۵۶ ص ۳۱۵ ح ۹۰۹؛ ج ۳ باب ۷۵ ص ۲۹۱ ح ۸؛ ج ۳ باب ۹۴ ص ۳۹۴ ح ۴۴) محمد معین سندی پس از نقل حدیث می‌نویسد: «در این حدیث تأکیدی است بر این خبر که اهل بیت مانند قرآن بر حق هستند و همواره از خطا در امان‌اند، مانند وحی مُنَزَّل. این تأکید بر هیچ فرد آگاهی پوشیده نیست». (دراسات اللیب ص ۲۳۳. نیز بنگرید: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۶) عبدالرؤوف منّاوی (فیض القدير شرح الجامع الصغير ج ۳ ص ۲۰) و زرقانی (شرح المواهب اللدنیة، به نقل: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۷) نیز چنین مضامینی گفته‌اند.

نکته پنجم

از این حدیث می‌فهمیم که کتاب و عترت برای تمسک و هدایت‌پذیری فرد و جامعه مسلمان از آنها در هر دوره و زمانی تا روز قیامت باقی و موجودند، و در تمام دوره‌ها تا قیام قیامت، از نابودی و فنا محفوظ می‌مانند؛ چنانکه شأن هر شیء سنگین و لازمه هر گنجینه گرانمایی است. زیرا ذکر را خداوند فرو فرستاده و نگاهدار آن است، و اهل الذکر را همراه آن قرار داد که یاور آن‌اند. (بنگريد: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۴۱)

نص حدیث به صراحت دوام و بقای آن دو را نشان می‌دهد که پیامبر فرمود:

﴿أَتَمَّا لَنْ يَفْتَرَقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضِ﴾

﴿إِنَّ اللَّطِيفَ الْخَبِيرَ أَخْبَرَنِي أَنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرَقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضِ﴾

نفی افتراق این دو رشته الهی را با حرف «لن» آشکارا اعلام داشت. سپس فرمود: «حتی یردا علیّ الحوض» تا نهایت این عدم افتراق را نشان دهد و برساند که تا قیامت باقی‌اند.

کلمات دانشوران در این زمینه

۱. سمهودی می‌نویسد:

«این حدیث وجود افرادی از اهل بیت و عترت پاک نهاد را می‌رساند که برای

تمسک شایسته‌اند، در هر زمانی که باشند تا قیام قیامت. باید چنین باشد تا تأکید پیامبر بر تمسک به عترت صحیح باشد، چنانکه کتاب گرانسنگ الهی چنین است».

(جواهر العقدین، مخطوط به نقل: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۳)

۲. ابن حجر نیز چنین مضمونی آورده است. (الصواعق المحرقة ص ۱۵۰-۱۵۱)

۳. احمد بن عبدالقادر غَجَلِی افزون بر بقای کتاب و سنت، به وجود عالمانی از اهل بیت اشاره می‌کند که عالم به کتاب و سنت باشند. سپس می‌نویسد:

«این عالمان از اهل بیت، نگاهدارنده کتاب خدا و سنت پیامبرند و هرگز تا روز قیامت، از کتاب و سنت جدا نمی‌شوند، زیرا حجت خداوند به وسیله آنها تمام می‌شود و وراثت نبوت و جانشینی پیامبر به دست آنها تحقق می‌یابد. برخی از آنها آشکارند و برخی پنهان؛ تا اینکه مهدی آخرین وارث این سلسله شود، لذا بر عیسی بن مریم تقدّم می‌یابد.» (ذخیره المال فی شرح عقد جواهر اللئال فی مناقب الآل، مخطوط، به نقل: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۵)

۴. شهاب الدین دولت آبادی بعد از نقل حدیث ثقلین اشاره می‌کند که در هر زمان تا قیام قیامت، باید کسی از عترت باشد که مردم را به سوی حق هدایت کند، تا آنکه کسی که تمسک به آنها کند گمراه نشود. (هدایة السعداء، مخطوط، به نقل: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۵)

۵. کمال الدین جهرمی بیان می‌دارد که احادیث تمسک به اهل بیت می‌رسانند که همواره تا روز قیامت در سلسله عترت افرادی هستند که شایسته تمسک باشند، چنانکه قرآن چنین است. این حدیث نیز بر این مدعا گواه است: «فی کلّ خلف من أمتی عدول من أهل بیتی و هم أمان لأهل الأرض». (البراهین القاطعة، بنگرید: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۵)

۶. علی عزیزی می‌نویسد: «سیوطی در حدیث آورده که این دو - یعنی کتاب و عترت - از هم جدایی نمی‌پذیرند تا هنگامی که در کنار حوض بر من وارد شوند».

عزیزی می‌افزاید که احتمال دارد مراد، عالمان از اهل بیت باشند که بطور پیوسته تا قیامت به درونمایه کتاب امر کنند. (بنگرید: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۵، فیض القدير ج ۳ ص ۲۰)

۷. سعیدالدین کازرونی پس از نقل حدیث ثقلین به روایت زید بن ارقم می‌نویسد: «تا زمانی که قرآن باقی است، فرزندان فاطمه رضی الله عنها نیز باقی‌اند؛ چنانکه ظاهر حدیث نشان می‌دهد». (المنتقى فی سيرة المصطفى، مخطوط، به نقل: جامع احادیث الشیعة ج ۱ ص ۷۵)

۸. مَنَوی و زرقانی در شرح جمله «و إِيَّاهُمَا لَن يَفْتَرِقَا» می‌نویسند:

«این جمله همراه با جمله اول (انی تارک فیکم) به تلویح بلکه به تصریح می‌رساند که این دو، توأمأً سپرده‌های پیامبرند که به جای خود گمارده و به اَمّت خود امر فرمود با آنها حسن رفتار داشته باشند و حقّ آنها را بر خود مقدم بدانند و در امر دین به آنها چنگ زنند». (فیض القدير ج ۳ ص ۲۰)

نکته ششم

مراد از حدیث نه فقط وجوب تکریم و حرمت نهادن به عترت، بلکه وجوب پیروی آنها در گفتار و کردار است. حدیث ثقلین می‌رساند که گفتار و رفتار آنها برای مردم حجت است، چه زمانی که به عترت تمسک کنند و چه زمانی که آنها را رها کنند.

عباراتی از حدیث - با اختلاف روایات - بر این مطلب دلالت می‌کند:

* مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِ (/ مَا إِنْ أَخَذْتُمْ بِهِ / مَا إِنْ اعْتَصِمْتُمْ بِهِ) لَنْ تَضِلُّوا.

* لَنْ تَضِلُّوا إِنْ اتَّبَعْتُمُوهُمَا

* إِنْ كُمْ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُمَا

* انظروا كيف تخلفوني (/ تحفظوني) فيهما

* فانظروا كيف تلحقوا بي فيهما

* بَمَ (/ بَما / بماذا) تخلفونی فیہما

* اِنَّ اللطیف الخبیر أخبرنی (/ نبأنی / أنبأنی) اُتھما لن یفترقا حتی یلقیانی. سألت ذلک ربی فأعطانی.

* فلا تسبقوهم فتهلکوا، و لا تعلّموهم فإتّهم أعلم منکم

* توشک أن تردوا علیّ الحوض؛ أسألكم (/ سائلکم) حین تلقونی عن ثقلی.

* إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین.

* إن الله سألنی و سائلکم فماذا أنتم قائلون؟

پیامبر اهل تمسک و اخذ و تبعیت از قرآن و عترت را بشارت داده است، چنانکه کسانی را که چنین نیستند، تهدید کرده و هشدار می دهد.

سمهودی حدیث ثقلین را به روایت امّ سلمه چنین نقل می کند:

«سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ) فِي مَرَضِهِ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ يَقُولُ وَ قَدْ امْتَلَأَتِ الْحَجْرَةُ مِنْ أَصْحَابِهِ: أَيُّهَا النَّاسُ، يَوْشِكُمْ أَنْ أُقْبِضَ قَبْضًا سَرِيعًا فَيَنْطَلِقَ بِي، وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ الْقَوْلَ مَعْذِرَةً إِلَيْكُمْ، أَلَا إِنِّي مُخَلِّفٌ فِيكُمْ كِتَابَ اللَّهِ (عَزَّ وَ جَلَّ) وَ عِزَّتِي أَهْلَ بَيْتِي. ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) فَرَفَعَهَا فَقَالَ: هَذَا عَلِيٌّ مَعَ الْقُرْآنِ وَ الْقُرْآنُ مَعَ عَلِيٍّ، لَا يَفْتَرِقَانِ حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْحَوْضِ، فَأَسْأَلُهُمَا مَاذَا خُلِفْتُ فِيهِمَا».

«از رسول خدا شنیدم که در بیماری خود که پس از آن رحلت فرمود، در حالی که حجره شان پر از یارانشان بود، فرمود: ای گروه مردمان! نزدیک است که جان مرا به سرعت بگیرند و من به سرای آخرت بروم. من پیش از این سخنی به شما گفته بودم تا عذر به درگاه الهی بیاورم. آگاه باشید که من در میان شما خداوندگارم و خاندانم را بر جای می نهم». آنگاه دست علی را گرفت و بالا برد و فرمود: «این است علی که با قرآن است، و قرآن با علی است؛ از هم جدا نمی شوند تا اینکه در کنار حوض نزد من آیند، آنگاه از آنها بپرسم که چگونه امت حق جانشینی را در

بارۀ آنها ادا کردند». (جواهر العقدين ج ۲ ص ۱۷۴، الصواعق المحرقة ص ۱۲۶، امالی طوسی ص ۴۷۸ ح ۱۰۴۵. در نقل طوسی پس از «مع علی» افزوده است: خلیفان بصیران)

مشابه این کلام، از کتابهایی مانند: الصواعق المحرقة، العقد النبوی، وسیلة المآل، الصراط السوی، ینایع المودة، لمعات، ذخیره المآل، وسیلة النجاة نقل شده است. (بنگريد: جامع احاديث الشيعة ج ۱ ص ۷۷ به بعد)

به هر حال، امر به تمسک و اخذ و اعتصام به عترت در حدیث ثقلین ظاهر است؛ نیز نفی ضلالت را به پیروی قرآن و عترت و نهی از تقدم بر آنها مشروط کرده است؛ وعید به هلاکت را پیامد تقدم بر آنها می‌داند. این همه نتایج، یعنی این که قرآن همراه با قول و فعل و تقرير عترت حجیت می‌یابد، چنانکه احترام و مودت عترت بر اساس آیه کریمه و ادله دیگر واجب است؛ چنانکه در جای خود بیان شده است.

نکته هفتم

بر اساس روایت حذیفة بن الیمان، پیامبر فرمود: «فَتَعَلَّمُوا مِنْهُمْ وَ لَا تَعْلَمُوهُمْ فَإِنَّهُمْ أَعْلَمُ مِنْكُمْ».

از این حدیث می‌فهمیم که دانش آموختن از عترت پاک نهاد واجب است. در نصوص دیگر مضمونهای دیگر آمده است:

۱. اخذ و تمسک و اعتصام به آنها واجب است، نه غیر آنها.
۲. رجوع به دیگران در امر دین حرام است.
۳. عترت طیبه بر احکام الهیه احاطه دارند، چنانکه در تفسیر کلمۀ «ثقل» گذشت. وگرنه امر به تعلّم از ایشان نمی‌شد.
۴. دیگران به این شأن اهل بیت اعتراف کرده‌اند.
۵. علم دین و علم قرآن تماماً به اهل بیت اختصاص یافته است.

۶. فتوا دادن در احکام و تفسیر کتاب برای غیر آنها جایز نیست.

۷. تنها مرجع در مسائل دینی در اصول و فروع، اهل بیت است.

این نتایج را از عبارت «لن یفترقا» می‌فهمیم. این عبارت نشان می‌دهد که اگر کتاب از عترت جدا شود، گویا نیست و معنای آن فهمیده نمی‌شود. زیرا در باره بسیاری از آیات، اختلاف شده که دو یا چند وجه در معنای آن گفته‌اند. پس چگونه به حقیقت معنای آن راه یابیم؟ و چگونه بیان برای هر امر دین باشد، در حالی که خدای تعالی فرمود: «ثم إنَّ علينا بیانه» (قیامت، ۱۹)؟

پس تفسیر قرآن روا نیست مگر به بیان رسول خدا یا کسی که حضرتش او را به این کار گمارده باشد.

۸. جدا نشدن عترت از کتاب نیز بدان معنی است که آنها هر آنچه می‌گویند، هر کاری می‌کنند، هر مطلبی را تأیید کنند، هر گاه پیش افتند یا خود را از امری باز دارند، در هر حال، به حکم کتاب خدا عمل کرده‌اند و می‌کنند. هیچ کاری بر خلاف کتاب خدا، به عمد یا سهو یا نسیان، از آنها سر نمی‌زند. این عصمت از سرکشی و خلاف است، چه از روی عمد یا سهو یا نسیان یا جهالت.

۹. پیامبر، دیگران را از علم آموختن به اهل بیت نهی فرمود؛ بدین علت که اهل بیت اعلم از دیگران‌اند، چنانکه در برخی از نصوص آمده است: «فلا تسبقوهم فتهلكوا، و لا تذلموهم فإثم أعلم منکم».

نکته هشتم

پیامبر در وصف اهل بیت فرمود: «إثم لن یخرجوكم من باب هدی، و لن یدخلوكم فی باب ضلالة» (الکافی ج ۱ ص ۲۸۷ ح ۱) و فرمود: «أحلم الناس صغاراً، و أعلم الناس كباراً» (کمال الدین ج ۱ ص ۲۵۴ ح ۳) این نیز دلیلی بر عصمت اینان است، و این جمله در نصوص دیگر نیز آمده است. فخر رازی ضمن تفسیر آیه «أطیعوا الله و أطیعوا الرسول و أُولی

الأمر منكم» (نساء، ۵۹) این مضمون را بیان می‌دارد. (تفسیر فخر رازی ج ۱۰ ص ۱۴۴)

گروهی دیگر از عالمان تسنن نیز چنین گفته‌اند؛ مانند: حکیم ترمذی (نوادر الاصول ص ۶۹)، مناوی (فیض القدير ج ۳ ص ۱۹)، قاری (مرقاة المفاتيح ج ۵ ص ۶۰۰)، فارق الزهری (تاریخ دمشق ج ۴۱ ص ۳۹۱، البداية و النهاية ج ۹ ص ۱۲۵).

بسیاری از دانشوران اهل تسنن چنین مطالبی گفته‌اند، که در این گفتار، تنها مطالب شماری از آنها نقل شد.

منابع

- ابن اثیر، مبارک. جامع الاصول. بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۳ ق.
- ابن اثیر، مبارک. النهاية. قم: اسماعیلیان، ۱۳۶۴ ش.
- ابن حجر هیثمی. الصواعق المحرقة. القاهرة: مكتبة القاهرة، ۱۳۸۵ ق.
- ابن عساکر، ابوالقاسم. تاریخ دمشق. بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۵ ق.
- ابن کثیر، اسماعیل. البداية و النهاية. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.
- ابن منظور. لسان العرب. بیروت: دار صادر، ۱۴۱۰ ق.
- احمدی میانجی، علی. فی رحاب حدیث الثقلین و احادیث اثنی عشر، تحقیق: مجتبی فرجی، قم: دار الحديث، ۱۴۳۳ ق. / ۱۳۹۱ ش.
- بروجردی، سید حسین. جامع احادیث الشيعة. قم: اسماعیل معزی، ۱۴۱۳ ق.
- ترمذی، محمد. نوادر الاصول. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۳ ق.
- تفتازانی، مسعود. شرح المقاصد. قم: شریف رضی، ۱۳۷۱ ش.
- جوهری، اسماعیل. الصحاح. بیروت: دارالعلم للملأیین، ۱۴۰۷ ق.
- حر عاملی، محمد. اثبات الهداة. قم: علمیة.
- خزاز، ابوالقاسم. کفایة الاثر. قم: بیدار، ۱۴۰۱ ق.
- خفاجی، احمد. نسیم الرياض. بیروت، ۱۴۲۱ ق.
- ذهبی، محمد. سیر اعلام النبلاء. بیروت: الرسالة، ۱۴۱۳ ق.
- زیبیدی، محمد مرتضی. تاج العروس. بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ ق.
- زركلی، خیر الدین. الأعلام. بیروت: دارالعلم للملأیین، ۱۹۸۰ م.

- زمخشری، محمود. الفائق فی غریب الحدیث. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۷ ق.
- سمهودی، علی. جواهر العقدين. بغداد: اوقاف، ۱۴۰۵ ق.
- سندی، محمد معین. دراسات اللیب. سیوطی، جلال الدین. الدر الثیر. قاهره: دار الحدیث.
- صدوق، محمد. کمال الدین. قم: جامعۀ مدرسین، ۱۴۰۵ ق.
- صدوق، محمد. الخصال. قم: جامعۀ مدرسین، ۱۴۰۳ ق.
- صدوق، محمد. عیون اخبار الرضا علیه السلام. بیروت: اعلمی، ۱۴۰۴ ق.
- طوسی، محمد. امالی. قم: الثقافه، ۱۴۱۴ ق.
- فرات کوفی. تفسیر فرات. تهران: وزارت ارشاد، ۱۴۱۰ ق.
- فیروزآبادی، محمد. القاموس المحیط. بیروت: دار العلم.
- قاری، علی. مرقاۀ المفاتیح. بیروت، ۱۴۱۴ ق.
- قاری، علی. شرح الشفاء. دمشق: دار العلوم.
- قندوزی، سلیمان. ینایع المودة. تهران: اسوه، ۱۴۱۶ ق.
- کلینی، محمد. کافی. تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۸۸ ق.
- مبارکپوری، ابوالعلا. تحفة الاحوذی. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۰ ق.
- مجلسی، محمد باقر. بحار الانوار. بیروت: الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
- مفید، محمد. الاختصاص. بیروت: مفید، ۱۴۱۴ ق.
- میلانی، سید علی. خلاصه عبقات الانوار، حدیث ثقلین. تهران: نبأ، ۱۳۷۲ ش.
- منّای، عبدالرؤوف. فیض القدير. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵ ق.